

๔. การส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือกอื่น ๆ

๔.๑ สถานการณ์ ปัญหา และประเด็นท้าทายของการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก อื่น ๆ

กล่าวได้ว่ากรอบความคิดเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและ
การแพทย์ทางเลือกอื่น ๆ วางอยู่บนฐานเรื่องสุขภาวะ (well-being) ทั้งมิติทางกาย ทางใจ ทางสังคม และ
ทางปัญญา (จิตวิญญาณ) และยังสัมพันธ์ทั้งมิติของคน ครอบครัว ชุมชน และสังคม ดังนั้นสถานการณ์และ
ประเด็นท้าทายของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ เกี่ยวโยงกับหลายปัจจัย ซึ่งมีความเชื่อมโยงตั้งแต่ระดับการดูแล
สุขภาพตนเอง (self-care) และเกี่ยวข้องกับระดับผู้เชี่ยวชาญหรือวิชาชีพ (professional) ดังนั้น ควรให้ความสำคัญ
กับองค์ความรู้ การผลิตกำลังคน การจัดบริการสุขภาพ ผลิตภัณฑ์อาหารและสมุนไพร การคุ้มครองพันธุ์พืช
การคุ้มครองผู้บริโภค นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ ยังเป็นแหล่งสร้างรายได้และเศรษฐกิจ ด้วยปัจจัย
ที่สัมพันธ์กัน จึงมีผลกระทบต่อสุขภาพทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งด้านบวกและด้านลบ

หากกล่าวเฉพาะแนวคิดด้านสุขภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องเป็นด้านหลักของการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น
ด้านสุขภาพฯ ควรคำนึงถึงแนวคิดสำคัญด้านการดูแลสุขภาพตนเอง หมายความว่า การดูแลกันเองของประชาชน
ครอบครัว และชุมชน ด้วยการใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ เทคโนโลยีและทรัพยากรพื้นฐาน เพื่อ
การดูแลสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมบนหลักของการพึ่งพาตนเอง นอกจากนี้ การดูแลสุขภาพตนเอง ยังหมายถึง
การมีส่วนร่วมของบุคคล/ครอบครัว/ชุมชนสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการส่งเสริมและป้องกันสุขภาพ
การฟื้นฟูสุขภาพ รวมทั้งการดูแลสุขภาพจากอาการและโรคเบื้องต้น หรือแก้ไขปัญหาสุขภาพจากโรคพื้นฐาน
ได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม การใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ แสดงให้เห็นถึงโอกาสและศักยภาพ
ในสถานการณ์การแพร่ระบาดใหญ่ของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ พบว่า ได้มีบทบาทในการดูแลสุขภาพ
ประชาชนอย่างดี เกิดการศึกษาวิจัย รื้อฟื้นองค์ความรู้ดั้งเดิมเพื่อนำมาใช้อย่างเร่งด่วน เช่น ยาฟ้าทะลายโจร
ยากระชาย ตำรับยาดั้งเดิม เช่น ยาจันทลีลา ยาเบญจโลกวิเชียร (ยาห้าาราก) ตำรับยาขาว ตำรับยาตรีผลา ฯลฯ
ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทของกลุ่มและเครือข่ายวิชาชีพการแพทย์แผนไทย ซึ่งความเป็นวิชาชีพหรือทางานั้น
มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระทรวง กรม กองและองค์กรตามกฎหมายมากมาย และยังพบว่า
มีกฎหมายใหม่เพิ่มขึ้น รวมถึงการปรับปรุงกฎระเบียบหรือกฎหมายใหม่ตลอดเวลา

สถานการณ์โรคอุบัติใหม่นี้ยังแสดงให้เห็นจริงตามคำกล่าวที่ว่า “ในวิกฤติ มีโอกาส” ท่ามกลางความยากลำบากหลายประการกลับมีตัวอย่างดี ๆ หรือโมเดลความร่วมมือกันรับมือภัยโรคระบาดในชุมชน ที่แสดงศักยภาพ “ระบบสุขภาพชุมชน” ที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ และการแพทย์แบบตะวันตก ทั้งเขตเมืองและนอกเขตเมือง

ในการขับเคลื่อนงานนี้ ต้องเข้าใจรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ ด้วยว่า แม้มือจกความรู้ มีปราชญ์ชุมชน/หมอพื้นบ้าน/แพทย์แผนไทย แต่ถ้าขาดซึ่งพันธุ์พืชสมุนไพรซึ่งสัมพันธ์กับป่าไม้แล้ว ก็จะไม่พบกับอุปสรรคใหญ่หลวงด้านความมั่นคงทางยาสมุนไพร โดยปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ลดลงจาก ๑๗๑.๐๒ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๕๓.๓๓ ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็น ๑๐๒.๓๕ ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ ๓๑.๖๔ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ พื้นที่ป่าและพื้นที่สีเขียวต่าง ๆ นอกจากมีความสำคัญต่อความหลากหลายทางชีวภาพ ความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางยาสมุนไพรแล้ว ยังมีความสำคัญยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (climate change) ด้วย

ปัจจุบันมีการกล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจแบบองค์รวมที่พัฒนาเศรษฐกิจ ๓ มิติไปพร้อมกัน เรียกว่า Bio-Circular-Green Economy: BCG Model ได้แก่ เศรษฐกิจชีวภาพ (bio economy) ที่จะต้องเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจหมุนเวียน (circular economy) ซึ่งคำนึงถึงการหมุนเวียนวัสดุต่าง ๆ กลับมาใช้เพื่อลดปัญหามลพิษให้มากที่สุด และทั้ง ๒ มิติแรกอยู่ภายใต้เศรษฐกิจสีเขียว (green economy) ที่ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงเงินทองเท่านั้น แต่จำเป็นต้องพัฒนาสังคมและการรักษาสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุลให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืนไปพร้อมกัน และเป้าหมายสำคัญของ BCG Model มุ่งกระจายรายได้ลงสู่ชุมชน ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างชุมชนเข้มแข็ง และจะต้องมีความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ กำลังเผชิญความท้าทายกับสถานการณ์ที่ดำรงอยู่อย่างหลากหลายมิติ และสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้เกี่ยวข้องจำนวนมาก ทั้งที่เป็นโอกาสและความหวังที่ต่อจอกจรการมีสุขภาพดีหรือคุณภาพชีวิตที่ดีของคนทุกคน พร้อม ๆ กับการมีสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนด้วย

๔.๒ เป้าหมายของการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก ในระยะ ๕ ปี ที่มุ่งไปสู่ “ความเป็นธรรม ตอบสนอง ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง”

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในระยะ ๕ ปี การส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์แผนไทย และการแพทย์ทางเลือก จึงระบุเป้าหมายไว้ ดังนี้

๔.๒.๑ ประชาชนทุกกลุ่มวัยมีความรอบรู้ด้านสุขภาพ (health literacy) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านสุขภาพ การแพทย์แผนไทย ยาจากสมุนไพร ผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อเป็นฐานในการสร้างเสริมสุขภาพ และการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ

๔.๒.๒ สร้างนโยบายสู่รฐธรรมนูญ “ระบบสุขภาพชุมชนที่พึ่งประสงค์ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ” และส่งเสริมและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนฯ ให้เข้มแข็ง และเชื่อมต่อกับระบบหลักประกันสุขภาพของประเทศ โดยรูปแบบหน่วยบริการร่วมให้บริการ หรือรูปแบบอื่น ๆ

๔.๒.๓ ประชาชนทุกกลุ่มวัยเข้าถึงและใช้บริการสุขภาพ ในระบบการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือกที่มีคุณภาพ/มาตรฐาน ประสิทธิภาพ ปลอดภัย และใช้อย่างสมเหตุสมผล

๔.๓ มาตรการเพื่อการเปลี่ยนแปลงของการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ ในระยะ ๕ ปี

๔.๓.๑ บูรณาการข้อมูลในระดับชาติ เพื่อการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ โดยให้มีกระบวนการรวบรวม จัดการชุดข้อมูล เพื่อพัฒนาการใช้ประโยชน์และเข้าถึงอย่างเสมอภาค และเป็นธรรม และนำข้อมูลมาสื่อสารสาธารณะให้กว้างขวาง ได้แก่

๑) ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้บริการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก ในระบบบริการสาธารณสุขในทุกระดับ

๒) ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพร

๓) ข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร ป่าชุมชน ป่าครอบครัว รวมถึงข้อมูลการเฝ้าระวังและการคุ้มครองพันธุ์พืชและภูมิปัญญาด้วย

โดยการบูรณาการข้อมูลควรจัดทำอย่างมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน

๔.๓.๒ ส่งเสริมสนับสนุนการสร้าง “ระบบสุขภาพชุมชนที่พึ่งประสงค์ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ” และ “แนวทางป่าครอบครัว ป่าชุมชนกับการอนุรักษ์ ปกป้อง และการใช้สมุนไพรอย่างยั่งยืน” รวมถึงการพัฒนาผู้ปลูกสมุนไพรให้มีความรู้ในการปลูกตามหลักการเกษตรกรรมที่ดีและเหมาะสม (Good Agricultural Practice, GAP) และการปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ (organic farming) โดยมุ่งให้บทบาทองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเครือข่ายหมอพื้นบ้าน และเครือข่ายประชาสังคมในพื้นที่ ร่วมเป็นหุ้นส่วนในการพัฒนา

๔.๓.๓ มาตรการทางการเงินการคลัง เพื่อเป็นกลไกกระตุ้นการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ ได้แก่

- ๑) ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการใช้และพัฒนาในระดับพื้นที่หรือชุมชน
- ๒) ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการใช้และพัฒนาในระดับหน่วยบริการสุขภาพทุกระดับของประเทศ
- ๓) ส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาทางวิชาการ การวิจัย การจัดการความรู้ และการพัฒนากำลังคน

ที่เกี่ยวข้อง

๔.๔ แนวทางการวัดผลสำเร็จของการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ ในระยะ ๕ ปี

๔.๔.๑ ระบบหลักประกันสุขภาพของประเทศทุกระบบมีพัฒนาการให้ประชาชนทุกกลุ่มวัย เข้าถึงและใช้บริการระบบการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก ที่มีคุณภาพ/มาตรฐาน ประสิทธิภาพ ปลอดภัย และใช้อย่างสมเหตุสมผล ได้อย่างเท่าเทียม

๔.๔.๒ เกิดชุดความรู้เพื่อสร้างความรอบรู้ด้านสุขภาพ (health literacy) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ การแพทย์แผนไทย ยาจากสมุนไพร ผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อเป็นฐานในการสร้างเสริมสุขภาพและการบำบัดรักษาในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ รวมถึงส่งเสริมให้เกิดระบบเศรษฐกิจ

๔.๔.๓ จำนวนพื้นที่ “สุขภาพชุมชนที่พึ่งประสงค์ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ” และ “ป่าชุมชนป่าครอบครัว” ที่ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนฯ ให้เข้มแข็ง เชื่อมต่อกับระบบหลักประกันสุขภาพของประเทศ และเป็นแหล่งเศรษฐกิจของชุมชน ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพฯ

๑) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ หมายความว่า องค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และความชำนาญในการดูแลสุขภาพโดยอาศัยความรู้ที่ได้สั่งสม ถ่ายทอด และพัฒนาสืบต่อกันมาในท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือกอื่น ที่ประชาชนและชุมชนใช้ในการดูแลสุขภาพอย่างสอดคล้องกับท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย (ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒)

๒) การแพทย์แผนไทย หมายความว่า กระบวนการทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัดรักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์ การผดุงครรภ์ การนวดไทยและให้หมายความ รวมถึงการเตรียมการผลิตยาแผนไทย และการประดิษฐ์อุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดและพัฒนาสืบต่อกันมา (พระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๕๖)

๓) การแพทย์พื้นบ้าน หมายความว่า การดูแลสุขภาพโดยอาศัยความรู้ที่ได้สั่งสม ถ่ายทอด และพัฒนาสืบต่อกันมาซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม จารีต ประเพณี และทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น และเป็นที่ยอมรับของชุมชนท้องถิ่นนั้น (ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒)

๔) การแพทย์ทางเลือก หมายความว่า การดูแลสุขภาพโดยอาศัยความรู้ทางการแพทย์ ที่นอกเหนือจากการแพทย์แผนปัจจุบัน การแพทย์แผนไทย และการแพทย์พื้นบ้าน (ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒)

๕) ระบบสุขภาพชุมชน หมายความว่า ระบบที่ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันที่ทำให้เกิดสุขภาวะของประชาชนในชุมชน โดยความร่วมมือกันของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน องค์ประกอบดังกล่าว ได้แก่ (๑) องค์กรในชุมชน ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาสังคม ผู้นำชุมชน (ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ) องค์กรของชุมชน ครอบครัวและปัจเจก (๒) องค์กรด้านสุขภาพ ได้แก่ หน่วยบริการปฐมภูมิ อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) แพทย์พื้นบ้าน เป็นต้น (๓) หน่วยงานอื่น ๆ ได้แก่ โรงเรียน วัด กองทุนสุขภาพตำบล (๔) อื่น ๆ ได้แก่ ภาคเอกชน องค์กรเอกชน เป็นต้น (ยุทธศาสตร์การพัฒนากฎมัญญาไทย สุขภาพวิถีไทย ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ - จัดทำโดย คณะกรรมการกฏมัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพแห่งชาติ)

๖) ระบบสุขภาพชุมชนที่พึงประสงค์ด้วยกฏมัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ หมายความว่า ระบบสุขภาพชุมชนที่ใช้กฏมัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพกับคนทุกวัย เพื่อการดูแลสุขภาพทั้งการสร้างเสริมสุขภาพ ป้องกัน ฟื้นฟู บำบัดรักษาโรค นำเทคโนโลยี ข้อมูล ความรู้ ข่าวสารมาใช้ให้เกิดประโยชน์ รู้เท่าทันข้อมูลด้านสุขภาพ สร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพดี ส่งเสริมการอนุรักษ์และปลูกพันธุ์พืชสมุนไพร รวมถึงการใช้ประโยชน์กฏมัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพทั้งมิติสุขภาพ อาหาร และเศรษฐกิจฐานราก ตามหลักของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง